

М.І. Рєзков

викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету

ВПЛИВ ХРИСТІЯНСТВА НА ГЕНЕЗУ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДОБИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті досліджується проблема формування та генези етнополітичної культури в Українських землях в часи існування Давньоруської держави та вплив релігійного чинника (християнство) на цей процес. Порівнюються провідні риси розвитку етнополітичної культури в добу язичництва та після запровадження християнства. Дається аналіз суспільно-політичних відносин, що існували в середині суспільства Київської Русі.

Ключові слова: етнополітична культура, християнство, язичництво, Київська Русь, Візантія, монотеїзм, релігія.

Запровадження християнства – це епохальний поворот в історії Давньоруської держави, який не тільки суттєво вплинув на всі сфери тогочасного суспільного життя, а й надовго визначив характерні особливості вітчизняної моделі культурного й політичного розвитку.

Актуальність даної статті полягає в тому, що вивчення ролі християнської релігії в процесі формування етнополітичної культури Української держави є вкрай важливим, насамперед, через надзвичайно гостру релігійну та соціокультурну ситуацію в сучасній Україні, а також через брак послідовної політики українських урядів у цій сфері.

Джерельною базою статті виступають документи, що віддзеркалюють політичне та культурне життя в Київській Русі, серед яких виділяються “Руська Правда”, Ярослава Мудрого

[11] та “Правда Ярославичів”, укладена його синами Ізяславом, Святославом і Всеволодом у 1072 р. [12].

Серед *літератури*, присвяченої цьому питанню, слід виділити праці таких дослідників як, А. Горський, П. Толочко, І. Курас, Р. Іванченко, М. Брайчевський та ін. [2, 5, 7, 8, 12], в яких з різних точок зору проаналізовані головні віхи становлення християнської релігії на українських землях і показаний її вплив на формування етнополітичної культури в українському суспільстві.

Метою статті є з'ясування впливу християнської релігії на формування етнополітичної культури в землях Давньоруської держави та аналіз взаємин її етнічних груп під час цього процесу.

Перед тим, як почати говорити про ті зміни, що мали місце в етнополітичних та етнокультурних процесах Київській Русі в X–XI століттях, треба декілька речень приділити самому феномену політичної й етнополітичної культури, яка почала зароджуватися на Українських землях саме в добу існування Давньоруської держави.

Отже, політична культура, за визначенням американських політологів Габріеля Алмонда і Генріха Пауелла, - це сукупність індивідуальних позицій та орієнтацій учасників політичної системи; суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичних дій і що надає їм значення. Близькою до цього визначення є і дефініція польського політолога Єжи Вятра, який стверджував, що політична культура є сукупністю позицій, цінностей і кодексу поведінки, що стосується взаємин між владою і громадянами. Отже ми можемо дійти висновку, що політична культура є частиною загальної культури суспільства та складником його суб'єктів. Політична культура залежно від суб'єкта політики має свої різновиди: політична культура суспільства, політична культура класів, націй, окремих соціальних верств і груп, політична культура особистості [3].

Що ж стосується етнополітичної культури, то цей термін є вужчим за своїм змістом, але водночас він дозволяє ширше подивитися на проблему розвитку суспільно-політичних відносин як в окремо взятому етносі, так і в міжетнічних відносинах загалом. Великим проривом в аналізі феномену етнополітичної культури стали праці видатного українського науковця І.В. Кураса. У його викладі етнополітична культура постає як комплекс елементів політичної культури, пов'язаних зі станом етнічної свідомості та діяльністю національно-політичних інститутів.

У добу прийняття християнства на землях Київської Русі етнічна свідомість населення зазнала величезних змін. Суспільство Київської держави за ідеологічними ознаками було тісно пов'язане з християнською релігією. Проте до самого процесу формування нової спільноти і появи першої східнослов'янської держави причетна інша релігійна система – поганство. Під ним слід розуміти частину величезного загальнолюдського комплексу первісних поглядів, вірувань, обрядів тощо, які прийшли з глибини тисячоліть і стали основою всіх пізніших світових релігій.

У VIII–IX ст. на Русі існували не лише наївні “забобони села”, а й державна язичницька релігія міста і соціальних верхів із чітко виписаним космологічним епосом, з уявленням про божественне походження великокнязівської влади, зі складним ритуалом і розгалуженим станом жерців, який володів таїнствами, напрочуд деталізованої символіки, а також різноманітними магічними діяннями. Але в язичницькі часи Давньоруська держава залишалася досить моноетнічною і, окрім нечисленних військових походів, майже не мала постійних зв'язків з іншими народами та культурами [11].

Ситуація починає радикально змінюватись у X столітті. Цій зміні сприяла ціла низка внутрішніх і зовнішніх, суб'єктивних і об'єктивних чинників. До зовнішньополітичних чинників, поживавлення міжетнічних контактів зарахувати такі:

1. Початок проникнення на територію Русі норманів, яких Давньоруська держава цікавила, насамперед, як ринок збуту награваних у походах товарів, а також як торговельний коридор до Візантійської імперії та Арабського Халіфату (широко відомий шлях з варяг у греки, який в ті часи простягнувся майже крізь усю територію держави Рюриковичів).
2. Налагодження перших контактів з державами Центральної та Західної Європи, переважно через укладання династичних шлюбів.
3. Розширення відносин з Візантією через військові походи 911, 941, 944, 970–971 рр. і торгівлю (київським князям неодноразово вдавалось укласти з імператорами договори про безмитну торгівлю для руських купців в Константинополі), а також звичайно ж через релігію, завдяки запровадженню Християнства на Русі (988 р.)

Але досліджуючи процес зміни етнополітичної культури в Київській Русі під впливом релігії, не можна обійти своєю увагою спробу реформи язичництва, яку здійснив у 980 р. київський князь Володимир Великий. Сутність реформи полягала в тому, щоб для всієї Русі створити спільний пантеон язичницьких богів.

На чолі пантеону було поставлено Перуна – володаря грому і блискавок, покровителя великого князя та його єдиновладдя. Перун був грізним божеством, але водночас він уособлював у собі мудрість. На посаді «першого серед рівних» він змінив Рода. Згодом його не порубали, як інших ідолів, а під наглядом і в супроводі князівських слуг спустили до Дніпра й сплавили за межі держави.

Другим богом пантеону був Хорс. Більшість дослідників вважають, що це бог сонця і тепла. Наступний – Даждьбог – одне з головних божеств язичницької Русі, уособлював у собі пращура всього давньоруського народу.

Антиподом Даждьбогу був у пантеоні 980 р. Стрибог – бог, який знищує добро. У ньому ще уособлювалися холод і непогода. Наступним богом вважався Сімаргл, образ якого трактується як охоронець зерна і посівів.

Єдиною представницею жіночої статті в цьому поважному зібранні була Мокош. Вона вважалася заступницею дому, родинного вогнища, покровителькою ткацтва, прядіння, вишивання та інших жіночих занять [7].

Нині можна з певністю стверджувати – відбір до пантеону 980 року був цілеспрямований і продуманий. Усі шестеро богів символізували основні аспекти економічного, політичного та військового панування соціальної верхівки Київської держави. За допомогою цієї реформи Володимир намагався дещо підправити розвиток міжкультурної взаємодії в межах своєї держави, певною мірою консолідувати суспільство, а також, виокремивши з пантеону Перуна, зробивши його найвищим богом, підкреслити зверхність і божественність князівської влади [1].

Але реформа себе не виправдала передусім через аполітичність значної частини суспільства Київської Русі. Очікуваного релігійного, культурного, а як наслідок, і політичного об'єднання не відбулося ще й через те, що Київський пантеон було визнано здебільшого лише формально, і кожний регіон, місто та й навіть селище продовжувало молитися власним божествам. Розуміючи, що язичництво вже остаточно вичерпало свій культурний і політичний ресурс, Володимир зважився на рішучий крок – запровадження монотеїстичної релігії – християнства.

Разом з християнством на українські землі прийшов абсолютно новий тип політичної культури, яка тепер формувалася під дією значного впливу з боку Візантійської імперії. Християнська церква віднині стала вагомим чинником зміцнення централізованої монархії, надаючи великокнязівській владі постійну ідеологічну підтримку. Вона освячувала владу

князя (візантійська ідея божественної основи імператорської влади була пристосована до місцевих умов), співпрацювала з нею у виробленні та забезпеченні виконання юридичних норм (насамперед у сфері сімейного та кримінального законодавства), була найпопліднішою захисницею єдності руських земель. Митрополити і єпископи відігравали помітну роль у політичному житті, часто виступали миротворцями в конфліктах між князями, у дійсності виконуючи посольські обов'язки. Церква мала великий вплив на суспільну свідомість, культуру, на міжнародні зв'язки (насамперед з Візантією).

Разом з тим, прихід християнства поклав початок зменшенню варязького впливу на культурні та політичні процеси в Давньоруській державі. Причиною цього стала звичайно ж християнізація еліти Київської Русі, а також бажання Великого князя відмежуватися від культурних зв'язків та способу політичного управління норманських земель.

Якщо поглянути на політичне життя дохристиянської Русі, доби Рюриковичів, то ми відразу ж побачимо, який великий вплив на верховну владу мала варязька еліта. Уся система управління базувалася на тих же принципах, що були притаманні Скандинавському суспільству доби походів вікінгів. Влада князя передусім спиралася на військову дружину, значну частину якої становили вихідці зі скандинавських земель. У перший період існування Київської Русі дружинний лад характеризувався тим, що дружинники постійно перебували поруч з князем, жили з ним, поділяли його інтереси, у всьому допомагали йому. Князі постачали дружину всім необхідним: їжею, одягом, зброєю. Вони вважали дружинників своїми радниками, а верхівка дружинників спрямовувала діяльність князя [5].

Із рядів старшої дружини виходили найвпливовіші представники князівської адміністрації – посадники, тисяцькі та інші. Молодші дружинники («пасинки», «отроки», «дитячі») постійно були при дворі князя, зближуючись зі слугами. З

молодшої дружини виходили охоронці князя, а також призначалися нижчі посадові особи. Представники верхівки старшої дружини з часом почали називатися боярами. Наприклад, у договорі Олега з Візантією 911 р. говориться, що він підписаний від імені “бояр його світлих”[5].

Такий стан справ міг влаштовувати князя лише доти, доки дружинники були в повній залежності від нього. Але з поглибленням і розширенням феодального процесу вони осідали на землі, відривалися від князівського двору, перетворювались у землевласників. Бояри почали створювати власні дружини та намагалися проводити автономну політику від Великого князя.

Намагаючись протидіяти децентралізації держави Володимир, прагнув передусім спертися на християнське духівництво та християнську ідеологію. Разом із запровадженням християнства, Великокнязівська влада прагнула ввести в суспільну політичну свідомість важливий принцип, який став основою монархічної влади майже в усіх державах середньовічної Європи: “Один Бог на небі та один володар на землі”.

Дохристиянська релігія слов'ян, яка відображала ідеологію первіснообщинного ладу, з виникненням класів і держави була неспроможна сприйняти нові умови суспільного життя і виконувати таку функцію релігії, як посвячення служінню феодальному устрою. У народі християнство поширилося не відразу. Уведення нової релігії від самого початку зустріло опір простого люду і вимагало примусових заходів з боку держави. Спочатку християнство прийняло князівське оточення, а вже потім – народ. Уведення християнства на Русі сприяло виникненню в країні могутньої і розгалуженої церковної організації. Досить швидко давньоруська православна церква також стала великим феодалом. Під патронатом церкви опинилася значна кількість людей, що в зрештою призвело до встановлення феодальної

залежності. Відтоді вона починала відігравати насправді провідну роль у процесі генези етнополітичної культури в Київській Русі [8].

Запроваджуючи Християнство, Володимир Великий не лише відмовлявся від старих принципів державного управління, згідно з якими князь на правах очільника дружини воїнів вважався лише першим серед рівних, а вводив нову систему політичних відносин між різними верствами й етносами Русі.

Характерними рисами цього періоду політичної історії Київської Русі стало поступове зменшення ролі варязького впливу на її землях, пік якого прийшовся на правління Святослава I Хороброго, і запозичення Давньоруською державою елементів візантійської політичної системи. Цей процес, невинно протікаючи протягом XI та першої половини XII століття, привів до формування етнополітичної культури, яка була характерна для пізньої Візантійської імперії. Процес централізації держави, каталізатором якого стало прийняття християнства, тривав лише близько півстоліття, у часи правління Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого, але потім був швидко загальмований через князівські міжусобиці, причиною яких став візантійський соціокультурний чинник долучений до Русі разом із християнством.

Запровадження нової монотеїстичної релігії в Київській державі наприкінці X ст. було визначальною віхою історії Русі, поворотним пунктом усього її подальшого історичного розвитку.

Нові ідеологічні віяння, освячуючись традицією, поступово проникли в суспільну свідомість. Проте цей процес проходив повільно й хворобливо, спричиняючи неоднозначну реакцію різних соціальних груп, що не рідко призводило до протистояння, сутичок і боротьби на політичному й етносоціальному рівнях.

Великою мірою відголоски тих процесів відчуються і тепер. Адже беззаперечним залишається той факт, що

християнство було і продовжує залишатися одним з провідних чинників, що формують етнополітичну культуру сучасної Української держави.

Література

1. Антошевський Т. Приречені на толерантність / Тарас Антошевський // Український тиждень. – 2010. – №50(163). – С. 34–35.
2. Брайчевський М.Ю. Походження Русі. / М.Ю. Брайчевський – К.: Генеза, 1998 – 534 с.
3. Вебер М.В. Образование общества. / М.В. Вебер – М.: Наука, 2004. – 370 с.
4. Видрін Д.М. Україна на порозі ХХІ ст. Політичний аналіз. / Д.М. Видрін — К.: КНЕУ, 2003. – 368 с.
5. Горський А.А. Ще раз про роль норманнів у формуванні Київської Русі / А.А. Горський // Український історичний журнал. – 1994. – № 1. – С. 3–9.
6. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставроян, С. Шкляр. – К.: Генеза, 1995. – С. 64–114.
7. Іванченко Р.П. Раби Київва не мовчали / Р.П. Іванченко – К.: Дніпро, 2009. – 517 с.
8. Курас І.Ф. Етнополітика: історія та сучасність / І.Ф. Курас – К.: ІПіЕНД, 1999 – 656 с.
9. Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Релігія і політика в сучасній Україні. / І.Ф. Курас, М.Ф. Рибачук, М.І. Кирюшко, П.І. Фещенко. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 272 с.
10. Плахонін А. Єдність у Христі // Андрій Плахонін / Український тиждень – 2010. – №50(163). – С. 38–39.
11. Руська правда [Електронний ресурс] // Українська академія наук; Інститут історії матеріальної культури – Режим доступу до джерела: <http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm>

12. Тараненко О.М. Право і законодавство Київської Русі [Електронний ресурс] / О.М. Тараненко. – Ізборник. – Режим доступу до джерела: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult08.htm>
13. Терещенко Ю.Є. Україна і європейський світ: Нариси історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI ст. / Ю. Є. Терещенко – К.: Либідь, 1996 – 375 с.
14. Толочко П.П. Древняя Русь: социально-политическая история / П.П. Толочко. – К.: Освіта, 1987. – 443 с.

The article studies the problem of formation and genesis of ethno-political culture in the Ukrainian lands in the times of Ancient Rus and the influence of religious factors (Christianity) for this process. Compares the main features of ethno-political culture in pagan times, and after the introduction of Christianity. Analyzes the social and political relationships that existed within the society of Kievan Rus.

Key words: ethno-political culture, Christianity, paganism, Kievan Rus, Byzantium, monotheism, religion.

В статье исследуется проблема формирования и генезиса этнополитической культуры в Украинских землях во времена существования Древнерусского государства и влияние религиозного фактора (христианство) на этот процесс. Сравниваются основные черты развития этнополитической культуры во времена язычества и после введения христианства. Анализируются общественно-политические отношения, которые существовали внутри общества Киевской Руси.

Ключевые слова: этнополитическая культура, христианство, язычество, Киевская Русь, Византия, монотеизм, религия.